

naast is er rond de persoon van Mulisch een zekere mythevorming ontstaan, niet het minst door toedoen van de auteur zelf. Buurlage probeert met dit boek een lacune in de kennis over het oeuvre van Mulisch op te vullen. Daartoe plaatst hij tevens het optreden van de schrijver in zijn maatschappelijke context: de roerige jaren zestig en zeventig.

In het begin van de jaren zestig nam Harry Mulisch, toen bekend als auteur van *Het zwarte licht* en *Het stenen bruidsbed*, de rol van journalist en historicus op zich. Hij volgde in Israël het proces tegen oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann, stond op de eerste rij bij de happenings van Provo, reisde met de voormannen van de revolutie rond op Cuba, doorkruiste Duitsland op zoek naar de wortels van het nazisme en nam de psychiater Wilhelm Reich, een idool van de tegencultuur, in analyse. Deze 'reportages' worden in de wetenschappelijke literatuur over het werk van Mulisch nauwelijks belicht. Buurlage probeert in dit boek te bewijzen dat deze reportages niet los staan van de rest van zijn oeuvre, maar er een onlosmakelijk deel van vormen. Niet de journalist of historicus, maar de literator Mulisch spreekt, volgens hem, in deze werken.

In aparte hoofdstukken staat Buurlage stil bij de filosofie ('een hedendaagse alchimist'), de thematiek ('constante metamorfose'), de techniek ('het labyrint'), de verhouding tot de rest van zijn oeuvre ('eenheid in verscheidenheid') en de culturele context ('aliënering') van de totstandkoming van dit gedeelte van zijn oeuvre. Deze hoofdstukken onderschrijven zeer overtuigend de stelling van Buurlage. Daarnaast schetst Buurlage op deze wijze een duidelijk beeld van het héle oeuvre van Mulisch en ook van de persoon Mulisch zelf. Op zijn eigen, onnavolgbare wijze, was Mulisch zeer betrokken bij alle gebeurtenissen in de jaren zestig en zeventig. Hij was daarin vaak vooruitstrevender dan tijdgenoten, zoals Willem Frederik Hermans, Cees Nooteboom en Louis Paul Boon, die in die tijd ook 'documentaires' schreven. Buurlage plaatst Mulisch daarbij in de Amerikaanse traditie van het 'New Journalism' met schrijvers als Truman Capote en Norman Mailer.

Hoewel het boek niet al te kritisch is, worden er wel kanttekeningen geplaatst bij de ambivalente houding van Mulisch ten opzichte van het fascisme en zijn sympathie voor Fidel Castro. De opzet van het boek is zeer helder. Buurlage neemt zijn lezers aan de hand mee in zijn ontdekkingsstocht door het 'vergeten' deel van Mulisch's oeuvre. Toch is enige voorkennis van dit deel van zijn oeuvre nodig voor een goed begrip van de verdere tekst. De stijl van het boek is duidelijk, ook al is de woordkeuze soms iets te literatuur-wetenschappelijk. Daarnaast ontbreekt er, ondanks de zeer heldere opzet, toch een hoofdstuk met conclusies, waarin alle lijnen van Buurlage's verhaal bij elkaar komen. Het uitgebreide notenapparaat en de bibliografie zijn echter een grote aanwinst. Het boek vormt dan ook een welkome aanvulling op de kennis over het oeuvre van Harry Mulisch.

Marc van Kuik

J. Peet, met medewerking van E. van Nederveen Meerkerk, F. van Schendel, *'Rente zonder bijmaak' . Een geschiedenis van de Algemene Spaarbank voor Nederland en van haar ontwikkeling naar een ethische bedrijfsvoering, 1960-2000* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 2000, 430 blz., f49, 90, ISBN 90 6861 197 6).

Wie het spaarbankwezen in Nederland anno 2000 zou vergelijken met dat van bijvoorbeeld 1960 ontwaart in elk geval twee opmerkelijke verschillen. Het eerste is dat de lappendeken van namen en kantoren is verdwenen en de individuele spaarbankjes halverwege de jaren

negentig zijn opgegaan in twee of drie merknamen als VSB en SNS. Beide zijn vervolgens deel gaan uitmaken van grote bankverzekeraars als Fortis of de Reaalgroep. Het tweede is dat de grenzen tussen banken en spaarbanken met elk hun eigen kenmerken zijn vervaagd, maar — en dit staat daar niet los van — dat de spaartegoeden naar omvang enorm zijn toegenomen. Kwantitatief blijkt deze verandering bijvoorbeeld uit de aandelen van de spaartegoeden bij de instellingen. In 1960 zat ruwweg 50% van de spaartegoeden bij spaarbanken en ongeveer 10% bij algemene banken (de rest bij de coöperatieve landbouwbanken). In 1990 bedroegen de overeenkomstige percentages 15 en 85. Binnen deze ontwikkelingen is de Algemene spaarbank voor Nederland of ASN een opmerkelijk fenomeen. In de eerste plaats omdat het een zeer jonge en kleine instelling is, met thans ongeveer 270 miljoen gulden aan spaartegoeden, tegen vele miljarden in het totale spaarwezen. In de tweede plaats omdat het een spaarbank op ideële grondslag is. Nu is dit laatste in de negentiende eeuw eigenlijk de oorsprong van vrijwel het hele spaarbankwezen geweest, toen de gezeten burgerij plaatselijke initiatieven ontplooidde om het sparen van de kleine man te bevorderen.

De ideële oriëntatie van de ASN zit vooral in de wijze waarop de ingelegde spaargelden worden belegd. Kenmerkend daarvoor is aandacht voor economische activiteiten die mensenrechten respecteren, sociale rechtvaardigheid dienen en zorg voor het milieu in hun overwegingen betrekken. Kortom, beleggen in bedrijven met een ethisch geesteskenmerk. Met dit in het vaandel verbaast het niet dat de ASN een jonge instelling is, mede vrucht van het maatschappelijk onbehagen in de jaren zestig en gedragen door de protestgeneratie. Zoals deze bedrijfsgeschiedenis laat zien, is de gedachte aan een ideële spaarinstelling als de ASN reeds oud. In 1904 vonden de eerste discussies hierover plaats binnen het verband van de socialistische vakbeweging. Echter, de levensvatbaarheid van een afzonderlijke spaarinstelling naast de reeds bestaande, in 1881 opgerichte Rijkspostspaarbank (RPS) werd, zo verhaalt dit boek, gering geacht. Overigens, ook de RPS ontstond om het sparen van de kleine man — bijvoorbeeld via de zegeltjes — aan te moedigen. Het zou tot 1960 duren voor zich de mogelijkheid voordeed om de oude gedachte van een spaarinstelling voor werknemers, in die tijd nog arbeiders genoemd, te vertalen in concrete stappen. De grote doorbraak kwam met het bezitvormingsbeleid voor werknemers en de wens van de vakbeweging betrokken te zijn bij de vermogensvorming en kanalisering van de spaargelden die uit dit beleid voortvloeiden. De katholieke vakvereniging KAB bezat vanouds reeds een zelfstandige spaarbank, de Centrale Volksbank. De socialistische tegenhanger, het NVV, niet, maar beschikte wel over een eigen levensverzekeringsmaatschappij. Dit was 'de Centrale', opgericht in 1903. De NVV besloot in 1960 tot oprichting van de Stichting algemene spaarbank voor Nederland, nadat kort daarvoor was afgezien van overname van de kleine Hollandse Koopmansbank die ook als zodanig had kunnen functioneren. Een grote rol bij dit alles speelde de commissaris van de Centrale, oud-PvdA-minister H. J. Hofstra. De Centrale verschaftte niet alleen een beginkapitaal, maar bood ook de eerste huisvesting en administratieve ondersteuning aan de ASN. Dit alles wordt in deze bankgeschiedenis op levendige wijze beschreven, evenals de langzame groei van de inleg. De grote sprong voorwaarts valt in de jaren tachtig. De ASN, en dit is opmerkelijk, weet zich staande te houden in een tijd dat de traditionele spaarbanken moeite hebben voldoende spaargelden aan te trekken tengevolge van de concurrentie van het algemene bankwezen met zijn verbreding van het aanbod van bancaire diensten. De ASN slaagt met haar ideële opzet, die aansluiting vond bij de kritische maatschappijopvatting van die tijd. De econoom ziet hierin een vorm van productdifferentiatie bij monopolistische concurrentie, die een gat in de markt vult. De toen door handige reclamejongens (of meisjes) bedachte leuze 'rente zonder bijmaak' illustreert dit treffend. Dientengevolge gingen ideaal en commercie bij de ASN steeds hand in hand.

Hoe dit in de praktijk gestalte krijgt, wordt in dit boek nauwgezet en met kleur beschreven. Hieruit komt naar voren dat oude vormen met een zekere regelmaat wisselen om de verschuivende maatschappelijke progressiviteit en politieke idealen te accommoderen. Ook de spaarvormen en uitzettingen ondergaan een ontwikkeling die ten dele parallel loopt aan die bij de concurrenten — spaarbankboekjes maken plaats voor renterekeningen — maar daarenboven ook uitdrukking is van ideële overwegingen. Voorbeelden zijn ASN-milieurekeningsparen, solidariteitsspaarrekeningen, FNV-sparen of milieuvriendelijk beleggen. Bijzonder is ook de rentabiliteitsontwikkeling van de ASN, die in het tijdvak 1960-1999 schommelt tussen bijna 3% en 50%, maar met een gemiddeld rendement van 20% van het eigen vermogen niet lager is dan elders. Natuurlijk, en dit boek doet zulks ook niet, mag hieruit niet worden geconcludeerd dat ethisch bankieren zoals de ASN beproeft mogelijk is op grote schaal. Een dergelijke conclusie zou zich niet verdragen met de relatieve grootte van de ASN. Niettemin zou men wensen dat de auteur over dit overigens nauwelijks historische vraagstuk zijn licht had laten schijnen. Per slot van rekening is de ASN een zeer kleine instelling gebleven, wel bijzonder, maar niet beeldbepalend.

Wat wel beeldbepalend is voor de spaarbankenwereld van weleer weet ik niet. Hiervoor zou een brede geschiedschrijving van het spaarbankwezen in Nederland noodzakelijk zijn. Deze ontbreekt vooralsnog. Het ware te wensen dat dit boeiende boek over een lilliputter onder de voormalige spaarbanken de opmaat wordt voor een dergelijk project. Het verdwijnen van de grote spaarbankpoten zoals VSB in Fortis en ondermeer de RPS in ING biedt een mooie aanleiding. Zoals de veertig jaar van de ASN en diens opgaan in een grotere Reaal-SNSgroep dat is geweest om deze opdracht te verstrekken. Hoe dit ook zij, het boek van Peet biedt een lezenswaardige blik in het meeslepend landschap dat het spaarbankwezen is.

M. M. G. Fase

DEAUTEURS

Jos de Beus (1952) is hoogleraar politieke theorie in de afdeling politicologie van de faculteit der maatschappij- en gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam

Margreet Schrevel (1951) is verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam

Idealisme versus pragmatisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen 1945-1980¹

IRIS STEEN

Inleiding

Vlaanderen noemt Nederland tegenwoordig de meest bevoorrechte partner² en Nederland verklaart prioriteit te verlenen aan de relatie met de deelstaat Vlaanderen. De Taalunie heeft haar twintigjarig bestaan gevierd en Vlaanderen beschikt zelfs over een eigen diplomatieke vertegenwoordiging in Den Haag. Deze situatie³ heeft een lange voorgeschiedenis. Hoewel Nederland en België na 1945 intensieve economische betrekkingen met elkaar hebben aangeknoopt, waren de culturele betrekkingen, die beide landen vanaf de instelling van het cultureel verdrag van 1946 met elkaar onderhielden, complex en emotioneel beladen. Veronderstelde gelijklopende belangen als de Nederlandse taal, een gedeeltelijk gezamenlijk verleden, hun positie als kleine staten in Europa en hun geografische ligging, hebben op de onderlinge culturele betrekkingen eerder remmend dan stimulerend gewerkt. Deze stonden ook vrijwel los van relaties op andere terreinen. Pas met de vérgaande autonomie van de deelstaten in België, de Europese eenwording en de aanpassing van het Nederlands beleid aan deze ontwikkelingen zijn de culturele betrekkingen veel meer ingebed in de overige samenwerking.

In deze bijdrage wordt nagegaan hoe de officiële Nederlands-Belgische culturele betrekkingen in de periode 1945-1980 zijn geëvolueerd naar Nederlands-Vlaamse betrekkingen en welk belang Nederlanders en Vlamingen hechtten aan deze culturele band. Culturele betrekkingen tussen beide landen kwamen vlak na de oorlog voornamelijk tot stand binnen het Belgisch-Nederlands cultureel verdrag, dat in 1946

1 Dit artikel is gebaseerd op het proefschrift *Romantiek en realisme. De Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen tussen 1945 en 1980* (KU Leuven, 1999). Aangezien bijna geen Belgische overheidsarchieven inzake culturele betrekkingen bewaard zijn gebleven, is het onderzoek vrijwel geheel gebaseerd op Nederlandse archiefbronnen. Toestemming om een zeer klein gedeelte van het enige Belgische archief inzake culturele betrekkingen — dat van Johan Fleerackers — te raadplegen, werd pas gegeven toen dit proefschrift al verdedigd was, na publicatie van een studie op basis van dit archief: A. Schramme, *Vlaanderen en zijn grote buitenland* (Tielt, 1999). Bij de verwijzingen naar archiefstukken zijn de volgende afkortingen gebruikt: Buza B - Archief van het ministerie van buitenlandse zaken, Brussel; Buza NL - Archief van het ministerie van buitenlandse zaken, Den Haag; OKW - Archief van het ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen, Zoetermeer; archief van de centrale directie internationale betrekkingen en taakvoorgangers van het ministerie van onderwijs (kunsten) en wetenschappen (1935-)1945-1987; Kadoc - Katholiek Documentatiecentrum, Leuven.

2 P. Dewael, B. Anciaux, J. Sauwens, *Het Vlaams buitenland beleid. Beleidsnota 2000-2004* (Brussel, 2000) 23.

3 Verdrag tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk der Nederlanden inzake de Nederlandse Taalunie, ondertekend te Brussel op 9 september 1980, *Belgisch Staatsblad*, 19-2-1982. De andere prioritaire relatie is met Duitsland. *Internationaal cultuurbeleid en besteding van HGIS-cultuurmiddelen* (Kamerbrief van de staatssecretarissen van onderwijs, cultuur en wetenschappen en van buitenlandse zaken, F. van der Ploegen D. A. Benschop, 14 juli 1999).